

ХІМІКО-БІОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Спас Оксана

Науковий керівник – асист. Яворівський Руслан

АНАЛІЗ ВИДОВОГО СКЛАДУ РОДИНИ ЗОНТИЧНІ (СЕЛЕРОВІ) У ФЛОРИ ШУМСЬКОГО (НИНІ КРЕМЕНЕЦЬКОГО) РАЙОНУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Родина Зонтичні або Селерові (Ariaceae (Umbelliferae) Moris.) – одна із найбільш чисельних родин світової флори, котра у загальному нараховує близько 300 родів та понад 3 000 видів, котрі поширені космополітно, тобто по всій земній кулі та у різних екологічних умовах, проте, їхня найбільша видова різноманітність спостерігається у помірно теплих та позатропічних областях північної півкулі з сухим кліматом. На території України в умовах її природної флори, як декоративні й господарсько цінні трапляються представники 66 родів та 155 видів Ariaceae (близько 5,2 % від загальносвітової чисельності видів родини).

Флористичні дослідження планетарного масштабу у кінцевому рахунку проектуються у площину їх проведення на регіональних рівнях, що дозволяє забезпечити створення найбільш оптимальних умов для збереження раритетної фракції флори певного регіону. Тому аналіз флористичного складу родини Ariaceae (Umbelliferae) Moris. у межах Шумського (нині Кременецького) району Тернопільської області є актуальним за змістом досліджень та має вагоме практичне значення.

Мета досліджень полягала у проведенні комплексного аналізу систематичної структури родини Зонтичні (Селерові) у межах досліджуваного регіону, зокрема, ареалів поширення видового різноманіття, аналіз популяцій регіонально рідкісних та червонокнижних видів флори і розробка комплексу практичних рекомендацій щодо оптимізації природокористування на території району дослідження.

Для реалізації поставленої мети вирішувалися наступні завдання:

аналіз фізико-географічних умов досліджуваного регіону щодо сприятливості зростання на його території представників родини Зонтичні (Селерові);

проведення детального аналізу головних діагностичних ознак родини Ariaceae (Umbelliferae) Moris. та її основних таксонів;

складання переліку або аногованого списку видів родини Зонтичні (Селерові), котрі трапляються на території району дослідження;

виявлення чи підтвердження ареалів поширення раритетної фракції Ariaceae (Umbelliferae) Moris. та встановлення головних чинників, що викликають чисельне скорочення популяцій червонокнижних і регіонально рідкісних видів досліджуваної флори;

розробка комплексу практичних заходів та рекомендацій з метою охорони, збереження та раціонального використання представників родини на території району дослідження.

Об'єктами дослідження слугували види родини Ariaceae (Umbelliferae) Moris., котрі поширені у природно-кліматичних умовах Шумського (Кременецького) району Тернопільської області.

Для реалізації мети досліджень та вирішення поставлених завдань було використано наступні методи: аналіз літературних джерел, колекцій фондового гербарію лабораторії морфології та систематики рослин кафедри ботаніки та зоології ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, проведення польових маршрутно-експедиційних і геоботанічних досліджень різнотипових рослинних угруповань з метою підтвердження або виявлення ареалів поширення представників родини Зонтичні (Селерові) у межах району дослідження, збір фотоматеріалів та окремих гербарних зразків.

Практична значимість отриманих результатів досліджень полягає у тому, що вони можуть бути досить успішно використані у процесі впорядкування визначника та атласу вищих судинних рослин флори Тернопільської області, створенні регіональних Зеленої і Червоної книг, з метою оптимізації природокористування у регіоні, спеціалістами із охорони навколишнього природного середовища, а

окремі результати вже зараз успішно впроваджено у структуру лекційного курсу «Систематика вищих Покритонасінних рослин».

На основі аналізу літературних джерел [1, 2, 4–7, 9, 11], матеріалів фондового гербарію Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (акронім TERN*), проведених впродовж 2018–2021 рр. маршрутно-експедиційних та геоботанічних досліджень різнотипових фітоценозів на території Шумського (Кременецького) району Тернопільської області встановлено або підтверджено зростання 57 видів родини Аріасеае (Umbelliferae) Moris. (36,77 % загальної чисельності у складі флори України), котрі належать до 39 родів. Таким чином, родовий коефіцієнт, тобто середня кількість видів у роді становить тут 1,41, що обумовлює значну кількість у структурі родини монотипних родів.

Найбільш поліморфними її родами є наступні: смовдь (*Peucedanum* L.) – 5 видів, бутень (*Chaerophyllum* L.) – 4 види та бедринець (*Pimpinella* L.) – 3 види. Двома видами презентовані слідуєчі роди: миколайчики (*Eryngium* L.), буги́ла (*Anthriscus* Pers.), ласкавець (*Bupleurum* L.), тринія (*Trinia* Hoffm.), вех (*Sium* L.), жабриця (*Seseli* L.), пастернак (*Pastinaca* L.), стародуб (*Laserpitium* L.) та морква (*Daucus* L.).

Як уже зазначалося, значна кількість родів досліджуваної флори – 27 (69,2 % загальної кількості) є монотипними, тобто включають лише один вид: підлісник (*Sanicula* L.), астранція (*Astrantia* L.), ториліс (*Torilis* Adans.), коріандр (*Coriandrum* L.), болиголов (*Conium* L.), селера (*Arium* L.), петрушка (*Petroselinum* Hill), цику́та (*Cicuta* L.), різак (*Falcaria* Fabr.), кмін (*Carum* L.), аніс (*Anisum* Hill), яглиця (*Aegopodium* L.), сієла (*Siella* M. Pimen.), порі́зник (*Libanotis* Hill), оме́г (*Oenanthe* L.), собача петрушка (*Aethusa* L.), фенхель (*Foeniculum* Mill.), стожи́льник (*Cnidium* Cuss.), гірча (*Selinium* L.), свисту́ля (*Conioselinum* Hoffm.), маточник (*Ostericum* Hoffm.), дудник (*Angelica* L.), дягель (*Archangelica* N. M. Wolf.), любисток (*Levisticum* Hill.), ферульник (*Ferulago* Koch), крі́п (*Anethum* L.) та борщівник (*Heraclеum* L.).

Також було виявлено зростання у районі дослідження одного виду родини Аріасеае (Umbelliferae) Moris., котрий занесений до «Червоної книги України. Рослинний світ (2009)» [8, 10] – свисту́лі татарської (*Conioselinum tataricum* Hoffm.). Природоохоронний статус виду у районі дослідження – рідкісний. Дуже рідко трапляється по сирих тінистих лісах та серед заростей чагарників (популяції нараховують 4–7 особин) в околицях сіл Андрушівка та Кутянка. На території району дослідження охороняється у межах лісового заказника загальнодержавного значення «Суразька дача» та частково ботанічного заказника місцевого значення «Кутянський луг».

Окрім того, у межах Шумського (Кременецького) району Тернопільської області нами було підтверджено або виявлено ареали поширення 8 регіонально рідкісних видів, зокрема: астранція велика (*Astrantia major* L.), яка розсіяно поширена на лісових галявинах та узліссях в околицях сіл Кутянка, Стіжок, Антонівці та Башківці; буги́ла блискуча (*Anthriscus nitida* (Wahlenb.) Harslinszky), котра зрідка зростає у тінистих лісах в околицях села Башківці; ласкавець серпоподібний (*Bupleurum falcatum* L.), що спорадично трапляється групами на крейдяних схилах, узліссях та серед заростей чагарників в околицях сіл Вілія та Новосілка; тринія багатостеблова (*Trinia multicaulis* Schischk.), яка зрідка поширена по сухих степових ділянках та схилах, відслоненнях крейди і вапняку у околицях сіл Вілія, Тетильківці та Цеценівка; бедринець ломикаменевий (*Pimpinella saxifraga* L.), котрий зрідка зростає на кам'янистих вапнякових схилах, пісках, сухих луках, серед чагарників та на галявинах в околицях сіл Вілія, Стіжок та Цеценівка; ферульник лісовий (*Ferulago sylvatica* (Bess.) Reichenb.), що спорадично трапляється групами у лісах, на узліссях та лісових галявинах в околицях сіл Кути, Малі Садки та Сураж; смовдь піскова (*Peucedanum arenarium* Waldst. et Kit.), яка зрідка поширена на лісових галявинах з піщаним ґрунтом в околицях села Стіжок та стародуб широколистяний (*Laserpitium latifolium* L.), котрий розсіяно зростає у лісах та серед заростей чагарників у околицях сіл Кутянка, Забара, Башківці та Новосілка.

Основними факторами, котрі визначають скорочення чисельності популяцій червонокнижних й регіонально рідкісних видів родини Аріасеае (Umbelliferae) Moris. на території Шумського (Кременецького) району Тернопільської області вважаємо наступні:

вузька еколого-ценотична амплітуда виду та відсутність екоотопів відповідного типу для його подальшого поширення (*Conioselinum tataricum* Hoffm.);

недостатнє природне поновлення та слабка конкурентна здатність виду (*Peucedanum arenarium* Waldst. et Kit.);

вирубання лісів (*Astrantia major* L., *Anthriscus nitida* (Wahlenb.) Harslinszky, *Ferulago sylvatica* (Bess.) Reichenb.);

руйнування екотопів внаслідок видобутку корисних копалин (крейди, вапняків, пісковиків) (*Vupleurum falcatum* L., *Pimpinella saxifraga* L.);

розорювання й інтенсивне господарське освоєння залишкових лучно-степових та степових екотопів (*Trinia multicaulis* Schischk.);

збирання рослин населенням як лікарської сировини, руйнування природних екотопів внаслідок їхнього розорювання або випалювання (*Laserpitium latifolium* L.).

З метою охорони, збереження, раціонального використання та відтворення раритетних видів родини Зонтичні (Селерові) у районі дослідження необхідно:

здійснювати системний моніторинг стану і динаміки чисельності популяцій червонокнижних та регіонально рідкісних видів флори, а у разі їх чисельного скорочення оперативно встановлювати фактори, що його спричиняють;

у випадку виявлення нових ареалів поширення раритетних видів флори рекомендувати створення у цих місцях об'єктів природно-заповідного фонду, а також вирощувати рідкісні види на присадибних ділянках та у ботанічних садах;

заборонити неконтрольовану заготовлю рідкісних видів флори з метою їх використання як лікарських видів, порушення екотопів внаслідок видобутку корисних копалин, вирубування лісів, неконтрольованого випасу худоби, випалювання та господарського освоєння залишкових ділянок лучно-степової рослинності;

ініціювати видання регіональних Зеленої і Червоної книг, регулярно інформувати місцеве населення про стан природоохоронної роботи у засобах преси, радіо та телебачення;

клопотати перед відділом земельних ресурсів та охорони навколишнього середовища Шумської міської ради (голова – Золотун Ігор Володимирович) стосовно створення заповідних ботанічних урочищ місцевого значення у околицях села Новосілка з метою збереження популяцій *Laserpitium latifolium* L. і *Vupleurum falcatum* L. та в околицях села Цеценівка для охорони популяцій *Trinia multicaulis* Schischk. і *Pimpinella saxifraga* L.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лендєнова Г. Л. Сучасний стан та перспективи охорони ділянок степової рослинності пн.-сх. частини Шумського району / Г. Л. Лендєнова, Р. Л. Яворівський // Матер. V Молодіжної наук.-практ. конф. "Спадщина Кременецьких гір" (Кременець, 4 квітня 2017 р.). – Кременець: ТОВ "ПАПРУС-К", 2017. – С. 112–118.
2. Лендєнова Г. Л. Червона книга Шумщини – результат наукової діяльності з дослідження та аналізу стану популяцій рідкісних і таких, що потребують охорони, рослин Шумського району / Г. Л. Лендєнова // Матер. II Молодіжної наук.-практ. конф. "Спадщина Кременецьких гір" (23 березня 2015 р., Кременець). – Кременець: ТОВ "ПАПРУС-К", 2015. – С. 146–156.
3. Нечитайло В. А. Ботаніка. Вищі рослини / В. А. Нечитайло, Л. Ф. Кучерява. – К. : Фітосоціоцентр, 2001. – С. 304–309.
4. Определитель высших растений Украины / [Д. Н. Доброчаева, М. И. Котов, Ю. Н. Прокудин и др.]. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 225–239.
5. Тахтаджян А. Л. Система Магнолиофитов / А. Л. Тахтаджян. – Л. : Наука, 1987. – 439 с.
6. Фира К. Ю. Особливості видового складу рідкісної флори лісового заказника загальнодержавного значення "Суразька дача" (Шумський район) / К. Ю. Фира, Г. Л. Лендєнова // Матер. V Молодіжної наук.-практ. конф. "Спадщина Кременецьких гір" (27 березня 2018 р., Кременець). – Кременець: ТОВ "ПАПРУС-К", 2018. – С. 228–235.
7. Флора УРСР: в 12 т. / за ред. Д. К. Зерова. – К. : Вид-во АН УРСР, 1955. – Т. 7. – С. 460–618.
8. Червона книга України. Рослинний світ / за ред. Я. П. Дідуха. – К. : Глобалконсалтинг, 2009. – С. 274–287.
9. Яворівський Р. Л. Еколого-флористичний аналіз урочища «Гора Уніас» (Шумський р-н, Тернопільська область) / Р. Л. Яворівський, Г. Л. Лендєнова // Хімізація середовища та його загроза довкіллю і здоров'ю: матер. наук.-практ. семінару (Тернопіль, 21 квітня 2016 р.). – Тернопіль: Видавн. відділ ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 2016. – С. 60–62.
10. Яворівський Р. Л. Статус природоохоронної території як визначальний фактор збереження фіторізноманіття / Р. Л. Яворівський, Г. Л. Лендєнова // Тернопільські біологічні читання – Тернопілі Bioscience – 2018: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 20-річчю заснування Голицького біостаніонару ТНПУ імені Володимира Гнатюка (19–21 квітня, Тернопіль). – Тернопіль: Вектор, 2018. – С. 63–65.

11. Яворівський Р. Л. Червонокнижні лікарські рослини Шумського району Тернопільської області та їх охорона // Р. Л. Яворівський, Г. Л. Лендєнова // Довкілля і здоров'я: зб. матер. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 27–28 квітня 2017 р.). – Тернопіль: Укрмедкнига, 2017. – С. 226–227.